

COLLINS, J.: **National acquisition policies and systems.** Wetherby, IFLA International Office for UAP, cop. 1982. VI, 221 p.

Az országos méretű állománygyarapítás elmélete és gyakorlata. Tanulmány a nemzeti szintű könyvtári gyűjtemény-építés létező rendszereiről és lehetséges modelljeiről

Az UAP, a kiadványok egyetemes hozzáférhetősége kívánalmi között – természetesen – szerepel az is, hogy egy-egy ország önmaga számára is biztosítsa a kiadványok egy részének (a hazai kiadványtermésen túli részének is) országgon belüli hozzáférhetőségét. Magától értetődő, hogy megfelelő állománygyarapítási politika és gyarapítási gyakorlat nélkül egy ország sem juthat el a hozzáférhetőség elfogad-

ható szintjére, és a könyvtárközi kölcsönzési rendszerek is céltalanok, ha a dokumentumokat soha senki nem szerezte be. Az UAP programnak tehát szerves része az állománygyarapítás átfogó politikája, s így ez a tanulmány is, amely a Deutsche Forschungsgemeinschaft támogatásával jött létre.

A kérdés tanulmányozását a szerzők a vonatkozó szakirodalom 1950-ig visszamenő áttekintésével kezdték, majd (különböző szempontok alapján) 21 országot választottak ki részletes bemutatásra, amely függeléként jól kíséri és motiválja a szerzők számos megállapítását. A másik függelék 358 tételes bibliográfia, amely először az állománygyarapítás és a könyvtári rendszerek általános irodalmát (60 tétel) regisztrálja, utána országokként sorolja a címeket. A Hungary címszó utáni 12 tétel mennyiségére nem panaszkodhatunk. Talán csak azt sajnálhatjuk, hogy a hazai „gyűjtőköri kooperáció” nagy korszakának néhány jelentősebb írása, az újabb irodalomból pedig a „könyvtári rendszer szervezéséről és működéséről” megjelent jogszabályt elemző, ismertető cikk nem jutott az összeállítók tudomására, aminek – láthatóan – az a fájdalmas tény is oka, hogy a HLISA nem került a kezükbe.

A szerzők eleve meghatározták a nemzeti állománygyarapítás fogalmát, és ennek tényleges meglétét, elemeinek működését kutatták az egyes országokban. Így jutottak el a lehetséges modellek felvázolásához is, amely elméleti modellek különböző adottságú országok számára nyújtanak lehetőséget a nemzeti állománygyarapítás esetleges megvalósításához.

Mi tehát a „national acquisition policy” (amit csak nem akarózik nemzeti – vagy országos – szerzeményezési politikának magyarítanom)? Az alkotója annak a programnak, amely a rendelkezésre bocsajtás (hozzáférhetőség) igényével gyűjti és ellenőrzi egy nemzet (ország, esetleg együttműködő országcsoport) könyvtári információforrásait; a gyűjtés határai (pozitív vagy negatív formában) formálisan is rögzítettek; az ily módon

szervezett gyűjtemény az ország használatára van rendelve; mindezt egy országos testület (akár központi hatóság, akár együttműködési megállapodásokon alapuló bizottság) hirdeti meg. Tegyük mindjárt hozzá: a gyakorlatban ilyen szintű, formálisan is szervezett nemzeti állománygyarapítás nem létezik.

Ha a nemzeti állománygyarapítási „policy”-t tekintjük stratégiának, akkor az állománygyarapítási rendszer („system”) az ezt kiegészítő taktikák összessége, azaz: megtervezett és világosan meghatározott együttese mindannak az eljárásnak és gyakorlatnak, amely végül is nem más, mint az elmélet által előírtak betöltésének gyakorlati mechanizmusa; illetve – elmélet hiányában – a könyvtári anyag beszerzésének folyamata és gyakorlata. A rendszer nagy jelentőségű lehet azokban az országokban, ahol az elmélet hiányzik, vagy a gyűjtést csak negatív formában határozták meg.

Ekként meghatározva a nemzeti állománygyarapítás elméleti és gyakorlati fogalmát, a nemzeti könyvtár szerepét vizsgálják először, azonnal figyelmeztetve, hogy a nemzeti könyvtár állománygyarapítása – bár szerepe igen fontos lehet – semmiképpen nem azonos a nemzet könyvtári állománygyarapításával. A nemzeti állománygyarapítás nem függ a nemzeti könyvtár lététől, működésétől, de ahol a nemzeti állománygyarapításnak legalább egyes elemei megtalálhatók, elvárható, hogy ebben a nemzeti könyvtár részt vegyen vagy éppen vezető szerepet vállaljon. A különböző típusú – enciklopédikus vagy szakosodott gyűjtésű, egy- vagy többfunkciójú, országosan egyetlen vagy regionális jellegű – nemzeti könyvtárak szerepe a nemzeti állománygyarapításban, az országon belüli „hozzáférhetőség” biztosításában igen sokféle lehet.

A gyakorlatban létező állománygyarapítási programokat tekinti át a tanulmány következő fejezete, előjáróban megállapítva, hogy e tekintetben a nemzeti állománygyarapítás igen szorosan összefügg a könyvtárközi kölcsönzéssel és az UAP alapelveivel. Általában megállapítható, hogy az állománygyarapítási gyakorlat (bármely országban) sokkal inkább pragmatikus, mintsem elméleti, filozófiai alapozottságú, és hogy az igazán nemzeti méretű gyarapítási program rendkívül kevés. Sokkal gyakoribb az alacsonyabb szintű állománygyarapítási együttműködés, többnyire önkéntes alapon, gyakran még le sem írt elvek alapján. Az ilyen együttműködés első lépése gyakran egy központi katalógus igénye és megvalósítása, innen vezethet az út a területi, könyvtártípusok szerinti, illetve szakterületi együttműködés kialakulásához.

Lényeges különbség mutatkozik a központosított és az osztott állománygyarapítási programok között; míg az előbbieket a hagyományosan centralizált jellegű országokban (például Nagy-Britannia, Franciaország), működnek, a decentralizált együttműködés jellemzi a szövetségi államformájú, több etnikumú vagy regionális felépítésű országok (például Jugoszlávia, NSZK, Szovjetunió) könyvtárügyét.

A tanulmány a regionális könyvtári rendszerek, a nemzetközi hálózatok és a szakkönyvtári együttműködés különböző formáinak (országos szakkönyvtárak, tudományos hálózatok, egyetemi könyvtári hálózatok) áttekintése után az országos állománygyarapítási elmélet és gyakorlat fellelhető, működő elemeit mutatja be az NSZK, Anglia és az európai szocialista országok könyvtári gyakorlatában. Körültekintően szól az állománygyarapítási rendszerek működési mechanizmusáról, kitérve az előfeltételek, a tervezés és irányítás, a pénzügyek, a tartalom, a módszerek, a résztvevők körének és a folyamatos megfigyelés-ellenőrzés fontosságának kérdéseire.

A jelenlegi helyzet alapos áttekintése és ismertetése után a tanulmány izgalmasabb része, a lehetséges jövő(k) felvázolása következik: milyen lehet egy ország állománygyarapítási rendszere, és miként valósítható meg? Az előfeltételek között néhány határozott döntés is szükséges: meg kell határozni a centralizáció mértékét, az irányítás módját (hivatalos hatósági jellegű, vagy önkéntes együttműködésen alapuló). Tiszta, világos célokat kell minden résztvevő – és az egész rendszer – elé állítani: meg kell határozni a hozzáférhetőség biztosításának pontos körét (dokumentumtípus, forrás, nyelv, tárgy, szint, időhatár stb. szerint). Ezt számos tényező befolyásolja, így a meglévő igények szintje és mennyisége, a hazai publikációs tevékenység és a tudományos-műszaki élet, az ország nyelvismereti struktúrája, a külföldi források (például adatbázisok) használatának mértéke, a nemzeti kiadványtermés gyűjtésének mechanizmusa (a kötelepéldány-ügy szabályozása) és így tovább. Egymondatos, de fontos figyelmeztetés: egyensúlyt kell teremteni a jelen és a jövő szolgálata között.

Ám mielőtt – e döntéseket megfogalmazva – bárki választani kívánna a felvázolt modellek közül, vagy azok elemeit kombinálva kidolgozná saját modelljét, a szerzők önvizsgálatra szólítanak, mindössze öt kérdéssel:

- Egyetért-e a könyvtarostársadalom az UAP elveivel?
- Találkoznak-e az UAP-elvek a kormány egyetértésével, támogatásával?
- Támogatja-e a könyvtarostársadalom a nemzeti állománygyarapítási program megvalósítását?
- Van-e megbízható anyagi forrása a könyvtárügy hosszú távú fejlesztésének?
- Lehetséges-e a nyomtatott és egyéb könyvtári anyag külföldről való beszerzése, viszonylag függetlenül az esetleges jogi, politikai vagy gazdasági nehézségektől?

Ha ugyanis e kérdések bármelyikére nemleges a válasz, a szerzők kevés esélyt adnak az országos állománygyarapítási program megvalósításának és működőképességének.

A kérdés tanulmányozása során szerzett ismereteik alapján a szerzők – végeredményként – öt nemzeti állománygyarapítási modellt dolgoztak ki, amelyek közül az egyes országok adottságai szerint (esetleg a szerzők által összeállított „döntési vezérfonal” segítségével) választható ki a leginkább megfelelő.

Az „A” modell egy központi intézményt igényel, mint elsődleges, legfontosabb forrást. Ezt az intézményt az egész ország (esetleg több együttműködő ország) finanszírozza, s az intézmény kb. 85%-ig fedezi a lényegi irodalom iránti kéréseket. A kurrens tudományos és műszaki időszak kiadványokból erőteljes gyarapítást folytat az általában ismert nyelveken. Lényegében fedeznie kell a hazai és a fontosabb nemzetközi másodlagos szolgáltatások forrásanyagát. Egyúttal országos tárolókönyvtárként is működik: egy országra kiterjedő (nemzeti) rendszer esetén a nemzeti könyvtár része. A központi intézmény által ki nem elégíthető kéréseket a szakkönyvtárakba kell továbbítani.

A „B” modell olyan decentralizált, regionális alapú rendszer, ahol a központi intézmény végső megoldásként szerepel. Elsősorban szövetségi államformájú vagy többnyelvű, illetve nagy kiterjedésű vagy nem megfelelő távközlési hálózattal rendelkező országok számára alkalmas, azonban több ország együttműködésével is megvalósítható. Ebben a rendszerben a helyi szakkönyvtárak saját szükségletüknek megfelelően gyarapítják állományukat, de gondot fordítanak a fontos (és drága) anyag beszerzésére a regionális könyvtár ál-

tal szervezett (irányított) kooperáció vagy koordináció alapján. A jelentős állományt építő regionális könyvtárt a régió és a központi könyvtári hatóság is támogatja. A hazai kiadványtermés kötelempéldányainak is el kell jutni a régiókba. A központi intézmény (esetleg a nemzeti könyvtár, patriotika-funkciói mellett) a marginális anyagot gyűjti, és azokat a szakterületeket illetve dokumentumtípusokat, amelyek a rendszerben máshol nincsenek „lefedve”.

A „C” modell a központosított országos szakkönyvtárak rendszere. Ebben a modellben az ország szakirodalmi igényeinek ellátása 4–5 országos feladatkörű szakkönyvtár között oszlik meg. Ezek egyike lehet a nemzeti könyvtár (a patriotika irodalom és például a humán tudományok területén), a parlament könyvtára lehet felelős a társadalomtudományok és két-három egyetemi könyvtár a természet- és az alkalmazott tudományok szakirodalmi ellátásáért. A kötelempéldányokból legalább két példány szükséges: egy a nemzeti könyvtárba, egy a szakterületileg illetékes könyvtárba kerüljön. Ez a rendszer különösen a határterületi és az interdiszciplináris szakirodalom tekintetében kíván hatékony koordinációt.

A „D” modell teljesen decentralizált rendszer. Fejlett könyvtárüggyel, viszonylag sok közepes nagyságrendű könyvtárral, erős és hagyományosan jól működő könyvtárközi kölcsönzési (vagy másolatszolgáltatási) gyakorlattal rendelkező országokban válhat valóra. Megvalósításához nem kell új intézményt alapítani, de a kiválasztott könyvtárak országos jellegét jogi eszközökkel is ki kell nyilvánítani, le kell szögezni. A rendszer különösen erős központi szervező és koordináló tevékenységet kíván, hiszen a szakirodalmi ellátás felelőssége 25–50 jól működő, egy-egy szakterületen jelentős könyvtár között oszlik meg. A résztvevő könyvtárak a vállalt szakterület gondozásához anyagi támogatást kapnak.

Az „E” modell sok tekintetben az „A” modellhez hasonló, azonban a központi intézmény csak a leginkább használt szakfolyóiratokat gyűjti, az országos igények viszonylag magas hányadának minél olcsóbb kielégítése érdekében. A központi periodikagyűjtemény mellett a nemzeti könyvtár gyűjtse a hazai kiadványtermést és a patriotika-irodalmat. Az egyéb igények (például szakkönyv, nem hagyományos dokumentum, központilag nem gyűjtött periodikum) kielégítése ad hoc alapon, bel- vagy külföldi könyvtárközi kölcsönzés útján elégíthető ki. A szerzők fiatal és szegény fejlődő országok esetében tartják elképzelhetőnek e modell alkalmazását.

Ha a recenzáló végül még egy mondatot fűz ide, csak azért teszi, nehogy – éppen ez a leginkább kiagyaltnak és elfogadhatatlannak tűnő modell kerülvén az ismertetés végére – rossz ízt hagyjon maga után az alapos feltáró munkára épülő, számos figyelemre méltó megállapítást és kívánalmat tartalmazó, az UAP programmal, könyvtárak együttműködésével, szakirodalmi ellátással, vagy éppen gyűjtőköri kooperációval, koordinációval foglalkozók számára hasznos olvasmányul kínáló tanulmány.

MOHOR Jenő